گۆرانی کار و جۆرەکانی لە ناوچە کوردنشینەکانی کوردستانی ئێران

د. حسێن موحەمەدزادە
بەشی زانستە کۆمەڵایەتییەکان- زانکۆی پەیام نوور- تاران/ ئێران

پوختە:

گۆرانییەکانی کار لە چوارچیوەی زانستی فۆلکلۆر دابەش دەبێت. ئامانجی ئەم کارە کۆکردنەوە و دابەشکردنی گۆرانیی کار لە ناوچە کوردنشینەکانی کوردستانی ئێرانە. تیۆرییەکانی زانستی فۆلکلۆر لە سەر چوار تیۆری مێژوویی-بەراوردی، نەتەوەخوازی، دەرون شیکاری و مرۆڤ ناسی دەستە بەندی دەکرێن. میتۆدی کۆکردنەوەی ئەم کارە لە سێ جۆری کاری مەیدانی (وت و وێژ)، بەڵگە و کاسێت (نەوار، شریت) پێکهاتووە. بۆ ئەم مەبەستە گۆرانییەکان لە ناوچەی سنە، سەقز، سەرشیو، هەورامان و مووچش و کامیارن کۆکراونەتە-وە. گۆرانییەکان دوای کۆکردنەوە و دابەزاندنیان کراونەتە دەق. دوای هەڵسەنگاندن، دەقی گۆرانییەکانی بە سەر چەن جۆری سەرەکی و لاوەکیدا وەک: گۆرانی راو، گۆرانی وەرزێری(حەوت جۆر)، گۆرانی ئاژەڵداری(هەشت جۆر) و دەیان ناویتر دابەشکراون. جۆر و ناوەرۆکی ئەم گۆرانییانە نیشان دەدەن کە بەشێک لە مێژووی کۆمەڵایەتی، داب و نەریت، پەیوەندی رەگەزی و چینایەتی کۆمەڵگا.. لەم دەقانەدا رەنگیان داوەتەوە. هەر چەن نووسەر و بێژەری سەرەکی ئەم دەقانە نادیارن، بەڵام گەلێ باسی قووڵی کۆمەڵناسی، مرۆڤناسی و سیاسیان لە ناخدایە کە پێویستە بیانپارێزین و بە چاوی گەنجی فەرهەنگی بۆیان بڕوانین.

پەیڤێن سەرەکی: *کار، گۆرانی کار، ناوچەی کوردنشین.*

سەرەتا:

گۆرانییەکانی کار لە چوارچیوەی زانستی فۆلکلۆر جێ دەگرن. فۆلکلۆر یان زانستی گشتی رووبەرێکی فراوان لە زانست و تیکنۆلۆژی تا پزشکی و ئەدەبیاتی زارەکی لە خۆ دەگرێ. مۆرکی سەرەکی ئەم زانستە ئەوەیە کە نەنووسراوەو و خاوەنی(وەک تاک و کەس) نادیارە، بەڵام بە هۆی فاکتۆری زمان لە چوارچێوەی جوگرافی و نەتەوە و گەلێک دەردەکەوێت. کوردستان وەک یەکێک لەو شوێنانەی کە مێژوویەکی دوور و درێژی شارستانیەتی هەیە(اویسیان، ١٣٩٩) و خاوەنی فرە بەرهەمی فۆلکلۆری جێگای

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەرسووڕمانە(نیکیتین، ١٣٧٨) گۆرانیی کاری تایبەت بە خۆیشی هەیە کە پێویستە وەک بابەتێک لێی ورد بینەوە.

گەرچی کوردەکان وەک نووسەری گەلێ کتێبی تورکی و عەرەبی و فارسیی دەوری گەورەی مێژووییان لە ناوچەی نێوئاوان(میزۆپۆتامیا)بینیوە، جێگای گۆمانە کە ئەم گەلە هیچی بۆ خۆی نەنووسیبێ و بەرهەمەکانی هەر بە زارەکی هێشتبێتەوە. من بۆ خۆم پێم وایە گەلێک ئاسەواری ئەدەبی و کەلتووری کوردی بە هەر هۆ بردراون، توێژەران باسی ٧٠ بەرگ شانامەی کوردی بە چوار زاری کوردی(کەلهۆڕی، هەورامی، سۆرانی و بادینی) لە ئەورووپا و وڵاتی ئاڵمان دەکەن[١] و هەر وەها ئەڵێن لە شاری قوم و تەنیا لە کتێبخانەی ئایەتوڵڵا مەرعەشی ١٥ دەنووسی دیوانی مەحوی هەیە[٢] وەک زانراوە فۆلکلۆر گەلێ لک و پۆی لێ دەبێتەوە و پێویستە توێژەر جەخت لە سەر یەکێکیان بکات. ئامانجی سەرەکی ئەم لێکۆڵینەوە کۆکردنەوە و دەستەبەندی گۆرانی کار لە کوردستانی ئێرانە. ئەم بەشە وەک پەلێک لە داری فۆلکلۆر سەرنجی کەمتری لە سەر بووە. نەک هەر ئەمە بەڵکوو فۆلکلۆری کوردی بە گشتی دوو دژی گەورەی بووە، یەکەم ئەوەیکە دەوڵەتانی ناوچە مێژوو و ئەدەبی نووسرا و ونەنووسراوی ئەم گەلانەیان پشت گوێ خستووە و خۆیان لێ لاداوە و دووهەم ئەوەی کە بەشێک لە رووناکبیرانی کورد، فۆلکلۆریان وەک شتێکی کۆن و سواو بینیوە و پێیان وابووە ئەمە پێویستە بخرێتە چاڵی مێژووە. هەر چەن دەزانین بەشێک لە ئەدەبی مەزنی دونیا ریشەیان لە ئەدبی فۆلکلۆردایە و نموونەی ئەمانە "شانامەی" فیردەوسی لە زمانی فارسی و "مەم و زین" ی "خانی"لە زمانی کوردیدایە. "مایکل چایت"کە تیزی دوکتۆراکەی لە سەر مەم و زین نووسیوە، دەڵێت پێش لەم دەقە نووسراوە، داستانی مەم و زین دەیان جۆر گێڕانەوەی دەماودەمی لە ناوچەدا بەردەست بووە. جگە لەمە ئێمە پێمان وایە ئەدەبی فۆلکلۆر بە گشتی، ژێرخانی فەرهەنگی ئێمەیە و کاری گرینگ لەسەر فۆلکلۆر، "لە پێشدا کۆکردنەوە و دواتر خوێندنەوەی زانستیی ئەوانە"(بەحری، ١٣٩٩).

بەیانی مەسەلە:

گۆرانی کار بەشێک لە فۆلکلۆرە. فۆلکلۆر بە مانای زانستی گشتیە. ئەم وشەیە "بۆ یەکەم جار لە لایەن ویلیام جیمز لە ١٨٤٦ بە کار هاتووە. پێش لەمە عەتیقە ناسانی ئینگلیسی و زمانناسانی ئەڵمانی چەمکی "عەتیقەی گشتی" یان بۆ ئەم کەلیمە بە کار هێناوە"(فاضلی، ١١٩:١٣٨٧).

فلکلۆر باسێکی قووڵ و بێ پەیە کە رەگ و ریشەی لە مێژوودایە. "لە راستیدا مێژووی فۆلکلۆر بە رادەی مێژووی مرۆڤە"(Propp, 1984). فلکلۆری هەر کۆمەڵگایەک تایبەت بە هەمان کۆمەڵگایە. بۆیە فۆلکلۆر رەنگ و بۆی ناسنامە بە خۆوە دەگرێ و لەم روانگەوە،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گرینگی تایبەت پەیدا دەکات. هەر چەن پێویستە بوترێ کە فۆلکلۆر درگای بە سەر ئاڵ و گۆڕدا دانەخراوە و دەگرێ و دەبەخشێ، لە هەمان کاتدا فۆلکلۆر هەمیشە ڕەنگدانەوەی دونیای دەرەوە نییە و جاری وایە تێکەڵ بە ئەفسانەو خەیاڵ دەبێت، بە جۆرێک باس دەکرێت ئەم زانستە "خاوەنی دوو بەشی روون و شاراوەیە و دوزینەوەی رووی نەپندی ئەم هۆنەرە کاری زانایانە ئەم بەشەیە"(Bronner ،2017).

"کار" لە باری ماناوە یانی "پیشە"و "کردەوە" و پێی تاریف بە واتای گۆرینی ماددە لە ریگای وزەوە دێت. "کار" لە قوتابخانەی فکری جیاوازدا مانای جیاوازی هەیە، جاری وایە بە مانای فەرهەنگ و جاری وایە بە مانای خولقانی دەسمایە و خزمەت هاتووە(معیدفر، ١٣٧٧: ١٦، توسلي، ١٣٧٥:١٧). مەبەست لە "گۆرانی کار(٣) " ئەو ورتە ورت و سۆسەکردن و ئەو گۆرانیانەیە کە لە کاتی کار و بۆ کار و لە بەر خاتری کار دەوترێن(Gioia, 2006). بە واتایێکی دیکانە مەبەست "ئەو گۆرانیانەی کە وەرزێر و کرێکار و بەننا، مسگەر و ئاشەوان...لە کاتی کار و بە مەبەستی حەسانەوەی لەش و گەشکردنەوی رۆح دەی بێژن"(شاربازيري، ١٩٨٥: ٧١-٧٠).

لە راستیدا ئەم گۆرانیانە گەلێ رەنگاو رەنگ و بەرفراوانن . دەلیلی ئەمە جیاوازی زمان و جوگرافی و جۆری کارە. لە شوێنێک کە دەریا هەیە، گۆرانی ماسیە راو و ماسی فرۆش هەیە، لە جێگایەک کە مەرەزە دەروێ، گۆرانی بۆ برنج هەیە و لە شوێنێک بەڕوو دەکوتری، گۆرانی بۆ بەڕوو کوتان(محمدزادە، ١٣٩٦). کە وابوو گۆرانی کار، خەسڵەتی ناوچە و زمان و فەرهەنگ بە خۆوە دەگرێ. هەر چەن توێژەری پیشەکۆنەکانی شاری سنە، کاک فەریدوون حسێن‌پەنایی(١٣٩٥) دەڵێت ئاسنگەرانی شاری سنە گۆرانی کاریان نەبووە (لە بەر ئەوەی زۆریان سۆفی مەرام بوون) بەڵام سادقی هیدایەت، نووسەرەی بە ناوبانگی ئێران وتوویەتی: "هەموو پیشەکان، گۆرانی و وەهم و باوەڕی تایبەت بە خۆیان هەیە"(هدایت، ٤٩:١٣٣٤).

لێکۆڵینەوە و کۆکردنەوەی گۆرانی کار ئەرکێکی بە پەلە و خێرایە. لە بەر ئەوەی بە هاتنی تیکنۆلۆژی، گەلێک کار و پێشە، چیدی بە هێزی مەچەک و باهۆ بەرهەم نایێن، مەشکە بەرقی جێگەی گاوس و مەشکە تاڵی گرتووتەوە، ئاسیاوی کارەبای، جێگای هارە دەستی، کۆمباین و تراکتۆر جێگای درەو و جووت کردن، هەر بەم مەنتیقە کە کار نەما، گۆرانییەکەیشی نامێنێ.

ئەو شوینە کوردی لێ دەژی هەم لە باری مێژوویییەوە کەونارە و هەم زۆریش بەرین و بەر بڵاوە، لە چوار وڵات بڵاوەی پێکراوە، لە بەر ئەمانە نووسەر پێی نەکراوە هەموو گۆرانیەکان کار کۆ بکاتەوە. هەر بۆیە بە پێی هەل و مەرجی تایبەتی، کات و ئابووری،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئامـانجی ئەم لێکـۆڵینەوە تەنیـا کـۆکردنەوەی گـۆرانی کـار لە چەن نـاوچەیێکی کوردستانی ئێران بووە. بۆیە دارماڵی ئەم کارە زۆری بە بەرەوە ماوە و رێگای هەیە کەس یان کەسانی دیکە ئیشی لە سەر بکەن.

رابردووی لێکۆڵینەوە:

لە راستیدا رابردووی سەرنجدان بە فۆلکلۆر لە دونیادا بۆ هیرۆدۆت دەگەڕێتەوە. ئەم باسە بۆ ماوەیەک پشت گوێخرا و دواتر و بە تایبەت دوای رینیسانس، پەرژان و پڕدانە سەر فۆلکلۆر لە ئەورووپا پەرەی گرت و گەشایەوە. بالارد لە ساڵی ١٧١١ دەستی کرد بە کۆکردنەوەی گۆرانیەکانی خەڵکی لە فەڕانسە، دواتر گۆتفرید هێردر کە ناسیۆنالیستێکی فەرهەنگی ئەڵمانی بوو، سەرنجێکی زۆری دایە فۆلکلۆری ئەڵمانی، لە بەر ئەوەی ئەو زمانی بە کوولەکی رۆحی نەتەوەیی دەزانی و پێی وابوو هەر زمانێک تەنیا دەتوانی رۆحی گەلێ خۆی بگوازێتەوە. لە وڵاتی ئێران لە پێشدا خارجییەکان و دوای شۆڕشی مەشرووتە(١٢٨٥) نووسەرانی ئێرانی بە تایبەت کەسانی وەک سادق هیدایەت سەرنجیاندایە سەر فۆلکلۆر و خەڵک و دەوڵەتیان بۆ کۆکردنەوەی هاندا(جعفری، ١٣٩٩). لە ناوچە کوردییەکان، ئۆسکارمانی نزیکەی ١٠٠ ساڵ پێشتر، (بەحری، ١٣٩٩) گەلی بەیتی ناوچەی موکریانی کۆکردەوە و پێشکەش بە موزەفەردین شای قاجاڕی کرد، دواتر دوکتور قادر فەتاحی قازی و دوکتور عوبەیدوڵلا ئەیوبییان لە زانکۆی تەورێز چەندین کاریان لە سەر بەیت و پەندی پێشنیان کۆکردەوە و بڵاویان کردەوەپرۆفیسۆر عیزەدین مستەفا(١٩٧٠)کتێبێکی بناغەیی لە سەر فۆلکلۆری کوردی نووسی. لەم ساڵانەدا دوکتور ئیسماعیل شەمس(١٣٩٣) کتێبێکی لە سەر فۆلکلۆر و مێژووی کورد نووسی. هاشم سەلیمی و کەهریزی(١٣٨٧) لایەلایەی دایکانی کورد و لەم ساڵانەی دواییدا لە سنە مامۆستا موحەمەد ئەحمەدی(١٤٠٠) لە مەهاباد مامۆستا ئەحمەد بەحری(١٣٩٩) مامۆستا سەلاح پایانیانی(١٣٨١) مامۆستا حەیدەر لوتفی نیا(١٣٩٤)، مەزهەر و ئەوانیتر(١٣٩١) و مامۆستا خالید عەلیزادە(١٣٩٢) لە سەقز بەشێک لە فۆلکلۆری ناوچەیان کۆکردەوە و لە چاپیان دا.

لە سەر گۆرانی کار، کاری تایبەتی نەکراوە، بەڵام لە سەر گۆرانی کوردی بەگشتی کار کراوە. دوکتور موحەمەد موکری(بێ تا) سەلاح پایانیانی() ئوردیخانی جەلیل(١٩٧٧) مامۆستا حەفید(٢٠٠٢) موسەنن(٢٠٠٥) مامۆستا شاربازێڕی() سەفیزادە(١٣٧٥)کازمی (١٣٩٥) و وندلمنت(٢٠١٦) باسی گۆرانی کوردیان کردووە، موحەمەدزادە (١٣٩٦.١٣٩٧) دوو وتاری زانستی لە سەر گۆرانی کاری کوردی لە دوو گۆڤاری زانکۆی تاران و عەلامە چاپ کردووە. رەنگە زۆر کاری گەورەو ومەزن لە باشوور و باکوور کرا بن و ئەمە روونە کاریترێش کراوە کە من نەمدیون وبەر دەستم نە کەوتوون.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەو نووسەرانە کە لە سەر ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی کاریان کردووە لەدوای خارجیەکان، کۆردەکان بۆ خۆیان بوون، نووسەرانی گەلی بە هێز لووتیان بەم کارەدا نەهێناوە، نووسەرانی کورد زێدەتر کاریان لە سەر پەندی پیشنیان و گۆرانی بە گشتی کردوە. مامۆستا ئەحمەد بەحری کاری کارستانی لە سەر بەیت کردووە و موحەمەد ئەحمەدی(١٤٠٠) لە داستان و ئەفسانەی ناوچەی لەیلاخ، بەلام هێما ژانری وەک دوعا و جوێن و شیوەن، کاری کەمی لە سەر کراوە، هەر وەها کار لە سەر فۆلکلۆری پزشکی و تیکنۆلۆژی نەکراوە.

چوارچیوەی تیۆری:

گۆرانی کار لە لایەک لە رێگای زمانەوە دەردەکەوێت، بە هۆی فاکتۆری زمان دەبێتە باسێکی کۆمەلایەتی(جعفری حسنکلو، ١٣٨٦) و لە لایێکەوە بەرهەمێکی کۆمەلایەتیە، لە بەر ئەوەی لە ناو کۆمەڵ دەوترێ، بۆ کۆمەڵ دەوترێ و لە ناو کۆمەڵدا مانای خۆی دەبەخشێ. گۆرانی کار هەر وەها هاوئاهەنگی و جوانی تێدایە و لەم لاوە دەکەوێتە بەشی هۆنەر و جوانی ناسییەوە، هەر بۆیە دەکرێت هەم لەو تیۆریانە کەڵک وەرگرین کە گۆرانی کار وەک بەرهەمێکی کۆمەلایەتی چاو لێدەکەن، هەم لەو تیۆریانە سوود وەرگرین کە گۆرانی کار وەک بەرهەمی هۆنەری ئەبینن. ئێمە تیۆرییەکانی ئەم سێ بەشە بە خشکەیی باس دەکەین، هەر چەن کاری ئێمە لێرەدا تەنیا کۆکرنەوە و دەستە بەندی کردنی گۆرانییەکانی کارە و کارمان بە هۆکارو بۆچییەتی بابەتەکە نییە.

١- تیۆرییەکانی فۆلکلۆر کە گۆرانی کاریش دەگرێتەوە

٢- تیۆرییەکانی کۆمەڵناسی ئەدەبیات

٣- تیۆرییەکانی هۆنەر

لە راستیدا گەلێک تیۆری بۆ خوێندنەوەی فۆلکلۆری هەیە بەڵام چوار قوتابخانە یان تیۆری گرینگ بۆ خوێندنەوەی فۆلکلۆر لە ئارادایە(دورسۆن[٤]، ٢٠٠٧). ئێمە لەم بەشەدا بە کورتی باسی ئەم تیۆریانە دەکەین.

١. تیۆری مێژوویی_بەراوردی:

کاری بەراورد کاری لە زۆر بواردا دەکرێ و مەنتیقی گشتیان دیتنی تۆفیر و وێکچووی دوو بابەتەکەیە. ئەم تیۆرییە زیاتر باسێکی مێژوویی جوگرافیکی ناوچەیێک لە تەک ناوقەیێکی دیکە بەراوەرد دەکات، ئەم تیۆرییە زیاتر باسی مەسەلە هاوبەشەکان دەکا و گۆڕانکاری و کارتێکری ئەوان لە سەر یەکتری روون دەکاتەوە. ئەم روانگە هەوڵ دەدات کرۆک و سەرچاوەی باسە هاوبەشەکان بدۆزێتەوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٢. تیۆری نەتەوە خوازانە:

ئەم روانگەیە، فۆلکلۆر وەک میراتی نەتەوەیی چاو لێدەکات. ئەم بیرە دەڵێت ئەوە راستە کە فۆلکلۆر باسێکی هاوبەشە، بەڵام فۆلکلۆر لە چوار چێوەیێکی جوگرافی جێدەگرێ و باسی جوگرافی باسی خاک و نەتەوەیە. ئەم بۆچوونە دەپەرژێتە سەر فۆلکلۆری وڵاتێکی تایبەت و بە شێوەی تایبەتی بۆی دەڕوانێت. ئەم روانگە لە هەر وڵاتێک تایبەتمەندی ئەو وڵاتە لە خۆدەگرێ. لەم روانگەیەدا فۆلکلۆر جاری وایە بۆ جیاکردنەوە و جاری وایە بۆ رزگاری بە کاردێت. ئەم روانگە فۆلکلۆر تێکەڵ بە ئایدئۆلۆژی و دەسەڵات دەکات و جاری وایە وەک پرۆپاگەندا کەڵکی لێوەردەگرێت. لە مێژووی فۆلکلۆردا وڵاتی جیاواز کەڵکی جیاوازیان لە فۆلکلۆر وەرگرتووە.

٣. تیۆری مرۆڤناسی:

چەمکی سەرەکی زانستی مرۆڤناسی کەلتوورە. گەلێک مرۆڤناسی مەزن وەک بواس، مالینۆفسکی و رۆس بندیکت فۆلکلۆریان وەک بابەتی کەلتووری دیوەو و وەک فەرهەنگ خوێندویانەتەوە. مالینۆفسکی پێی وایە فۆلکلۆر سوودمەندە(یانی کارایی هەیە) و باسکام پیی وایە فۆلکلۆر رەنگدانەوەی نەفسی ژیانە. بە گشتی ئەم روانگە پێی وایە فۆلکلۆر سوودی وەک بەیانی سۆز، تەویری سیاسی، پەیوەندی کۆمەڵایەتی و ناسنامەی فەرهەنگی هەیە.

٤. تیۆری دەروون شیکاریك:

لەم روانگەدا فۆلکلۆر خاوەنی دوو بەشی ئاشکرا و نەپندییە. بە واتایێکە روونتر فۆلکلۆر لە دوو بەشی هوشیار و ناهوشیار پێکهاتووە. بە بڕوای دورسن فۆلکلۆر پیشاندەری هوشیاری و ناهوشیاری ئێمەیە(Dorson ،1975:7).

ئەم تیۆرییە لە رۆژگاری ئەمڕۆدا زیاتر بە تیۆری سیمبۆلی جنسی(٥) ناسراوە، ئەم بۆچوونە ریشەی لە تیۆری فرۆیددایە. فرۆید پێی وایە دەروونی مرۆڤ لە سێ بەشی غەریزە، عەقڵ و فەرهەنگ پێکهاتووە. کاری عەقڵ رێک خستنی داوای غەریزە لە گەڵ فەرهەنگدایە، غەریزە کە داواکەی لە جێی خۆی و لە کاتی خۆی جێبەجێ نابێت، دەخزێتە ناهوشیارەوە، ئەم حەزە لە بەین ناچێت بەڵکوو لە ناهۆشیار خۆی ماتەدەدا و تەنیا لە کاتێک کە عەقڵ بە جۆرێک سەرگەرم دەبێ یان سەری لێدەشێوی خۆی دەردەخات، ئەو کاتانە بریتین لە خەو دیتن، قسە لە دەم پەڕین، مەستی و هیپنۆتیزم. ئەم تیۆرییە باسی وا بۆ فۆلکلۆر دەگوازرێتەوە کە کاتێ کۆمەڵگا بەری خواستەکانی دەگیرێ دەچیتە ناهوشیاری کۆمەڵگا و لە رێگای فۆلکلۆرە و لە شوێنی خۆی، خۆی وە دەر دەخات. بە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بڕوای داندووس(2005,395) لە ڕێگای فۆلکلۆرەوە کەسێک دەتوانی شتێک بدرکێنێ یان کارێک ئەنجام بدات کە لە ژیانی ئاساییدا تابۆ و قەدەغەیە.

- تیۆرییەکانی کۆمەڵناسی ئەدەبیات:

ئەم تیۆریانە دەپەرژێنە سەر پەیوەندی نێوانی کۆمەڵگا و ئەدەبیات. بە واتایێکی ڕوونتر ئەوان پێیان وایە ئەدەبیات مایە و هەوێنی خۆی لە کۆمەڵ وەر دەگرێ.یانی ئەدەبیات سەر بەخۆ نییە. دیارە ئەدەبیاتیش کار لە سەر کۆمەڵ دەکات. هەر چەن ئەمە قسەی لە سەر نییە و ئەم پەیوەندییە دوو لایەنەیە بەڵام بە ڕوونی ئەوان ئەدەبیات بە شتێکی ڕووەکی و کاری تاکێک(تاکە کەس) نابینن. ئەمەش بۆ خۆی رابردووی هەیە، مادام دۆستاڵ ساڵی ١٨٠٠ سەرنجی دایە پەیوەندی نێوان دامەزراوەی دین و ئەدەبیات، دواتر هیپۆلیت تین وتی سێ هۆکاری رەگەز، دەور و بەر و زیاترین کاریگەریان لە سەر ئەدەبیات هەیە، مارکسیستەکان بە پەیرەوی لە مارکس ئەدەبیات لە بەشی سەرخان دادەنێن و ژێر خان بۆ بەشی ئابووری تەرخان دەکەن(عسکری حسنکلو، ١٣٨٦).

ئۆسکار پیتی فەرانسەیی ئەدەبیات وەک کاڵای ئابووری دەبینێ و باسی بەرهەم هێنان و دابەشکردن و مەسرەفکردن دەکات(اسکارپیت، ١٣٧١). کۆمەڵناسی ئەدەبیات لە درێژەی ڕەوتی کاری خۆیدا لک و پۆی زیاتری لێ دەبێتەوە و بەڵام سەرتۆپی ئەوان جۆرج لۆکاچ و لۆسین گۆڵدمن ە.

- تیۆرییەکانی هۆنەر:

دوکتور ئەمیر حسێن ئاریانپووە کە کۆمەڵناسێکی مارکسیستی ئێرانی بووە و کتێبێکی لە سەر کۆمەڵناسی هۆنەر نووسیوە و باسی سەرچاوەکانی هۆنەر لە ڕوانگەی تیۆرییەوە دەکا و ئێمەش تەنیا ئەمە لێرەدا باس دەکەین:

١. "تیۆری شلیر[٦] و ئسپنسر[٧]: سەرچاوەی هۆنەر، غەریزەی کایەیە.

٢. تیۆری مارشاڵ[٨]: هۆنەر بۆ زینەت و سەرنجراکێشی سەری هەڵداوە.

٣. تیۆری باڵدووین[٩]: سەر چاوەی هۆنەر جۆشی خۆدەرخستنە.

٤. تیۆری لانگ فیلد[١٠]: هۆنەر لە تێکەڵی جۆشی کایەو خۆدەرخستن پێکهاتووە.

٥. تیۆری ئەلکساندیر[١١]: هۆنەر بەهرەی غەریزەی حەیوانی سازکردنە.

٦. تیۆری فرۆید[١٢]: هۆنەر لە دەغەزی جینسی سەرچاوە دەگرێ.

٧. تیۆری مەکداوێل[١٣]: سەرچاوە هۆنەر هانیی فیتری جۆر بە جۆرە.

٨. تیۆری هیرن[١٤]: هۆنەر لە سەرەتاوە بۆ ئەنجامی نیازی ژیان پێکهاتووە" (آریانپور، 1354: ٢).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئاریان پور جگە لە تیۆری هێرن، ئەوانی تر بە فشە دەزانێ و پێی وایە هۆنەر سەرچاوەی لە ژیاندایەو و سەرچاوەی ژیانیش ئابووریە، بە هەر حاڵ ئەم بۆ چوونە داشکێنەرانەیە و ژیان ئاڵۆزتر لەوەیە کە بە یەک قسە هەمووی لێکبدەیتەوە.

میتودۆلۆژی(رەوش ناسی):

ئەم لێکۆڵینەوە لە چوارچیوەی لێکۆڵینەوەی چۆنایەتی جێدەگرێ. لێکۆلینەوەی چۆنایەتی لە بەرانبەر لێکۆڵینەوەی چەندایەتی جێ دەگرێ، لە کاتێکدا لە چەندایەتیدا تـــویژەر بە دوای رەقەم وعەددەد دا دەگەرێ، لە چۆنـــایەتی بە دوای مانـــا و بـــایەخ و وشـــەدا دەخولێتەوە(محمـدپور، ١٣٩٥، حریـری، ١٣٩١). ئەوەی کە ئـێمە کـام بەش بـۆ لێکـۆڵینەوە هەڵبژێرێن بەسراوە بە پرسیاری لێکۆڵینەوەیە. کۆمەڵگای لێکۆلینەوە بۆ کاری مەیدانی بۆ کۆکردنەوەی گۆرانییەکانی کار، زیاتر پاریزگای کوردستانی ئێران دەگرێتەوە بەڵام هەندێ سەرچاوە دەپشـکێندری بۆ ئەوەی هەنـدێ کـاری پرژ و بڵاو بخرێتەوە سەر گرد و کۆی ئەم خەرمانە. دیارە ئەم سەرچاوانە هەندێکیان لە باشوور کار کراون و بە گۆرانیی ئەوێ رەنگین کراون و هەندێکیان هیی پارێزگاکانی تری کوردستانی ئێرانن. بە گشتی شێوەی کۆکردنەوەی زانیاری ئەم لێکۆڵینەوە سێ جۆر بووە:

١- لە بەشـی یەکەمدا وت وێـژ لە گەڵ ئەو کەسـانە کـراوە کە گـۆرانی کـار دەزانـن و ئامادەن بوون بۆ ئەم کارە هاوکاریمان بکەن. جگە لە ئامادەگی بۆ هاوکاری لە باری ئەخلاقی لێکۆڵینەوە پێویست بوو ئیزنیان لی وەرگرین کە ئایا بۆمان هەیە زەبتی کەین یا نا! بۆ ئەم مەبەستە گەلێ ناوچەی کوردستانی ئێران گەراین (کامیاران، مـووچش، دیوانـدەرە، سـەقز) و لە گەڵ ئەو ژن و پیـاوانە قسـەمان کـرد کە گـۆرانی کاریان دەزانی. هەندێک هاوکاریان کرد و بەشێک نەیانکرد. دەستەیێکیان ئیزنیاندا دەنگیـان بگـوازینەوە و هەنـدێ نەیـان هێشـت. ئەوانە کە نەیـان هێشـت ئـێمە دەقی گۆرانیەکانمان لای خۆیان نووسی.

١- ئەو کتیبانە کە باسی گۆرانی بە گشتی و گۆرانی کاریان بە تایبەتی کرد بوو، گەر شتێکمان گیر کەوت، قۆستمانەوە و کۆمانکردەوە. ئەم کتێبانە زیاتر باسی داب و نەریتی بە گشتی بوون کتێبی تاقانەمان و تایبەتیمان لە سەر گۆرانی کار دەست نەکەوت.

٢- هەنـدێ گـۆرانی کارمـان لە شریت(نەوار، کاسـێت) دابەزانـد، بـۆ نمـوونە دوو گـۆرانی "مەشکەژەندن" و "یالّلا شۆفیر" لە دوو مامۆستای بلیمەت فۆلکلۆری و گۆرانی "رەسووڵ نادری" و "مامۆستا زیرەک" وەرگرتووە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دوای کۆکردنەوەی ئەو گۆرانییانە کە بە دەنگ تۆمارمان کردبوون، سەرلەبەر هەموومان نووسین، دواتر لە بەر یەکمان دانان و لە سەر ئەساسی رەوتی پێشوەچوونی کۆمەڵگا بە سەر چەند تەوەردا دامان بەشین.

لێکدانەوەی بابەت:

دوای ئەوەی گۆرانییەکانمان کۆ کردەوە، ئەوانمان لە چەن دەستەی سەرەکی و لاوەکیدا دابەشکرد، لە بەر ئەوەی هێنانی وردەکارییەکان لەم وتارەدا جێگای بەرتەسکە، لێرەدا ئاکامی کارەکە بە گشتی دەخەینە روو و لە هەر کام لە گۆرانییەکان وێنە دێنینەوە. بۆ وێنە یان نموونەی گۆرانیەکان، جاری وابووە ئێمە تەنیا یەک دەقمان لە بەر دەستدا بووە و جاری وایە چەن دانە، لەو کاتانە کە چەن نموونە کارمان لە بەر دەست بوون ئەم تەویرەمان کرد، گەر دەقەکان لە یەک چوون یەک نوسخەمان دانا و گەر جیاواز بوون چەن نوسخە، جاری وابوو زاراوەو و وەزنی یەک گۆرانی لە دوو ناوچە زۆر لە یەکتری جیاواز بوون، هەر بۆیە لە دوو جۆرمان دانان. بە کورتی گۆرانییەکانی کارمان بە سەر چەن بەشی سەرەکی و لاوەکیدا دابەشکرد و ئەو گۆرانیانە کە لە ژێر چەتری ئەو چەن جۆرە سەرەکییە جێگایان نەبووە لە دەستەی پرژ وبلاو ریزمان کردن.

١- گۆرانی راو:

روونە لە کوردستان وەک هەر شوێنێکی دیکە، ئێمە یەک جۆر راومان نییە و هەر بەم پێیە چەندین جۆر گۆرانی راومان بۆ راوی جیاجیا هەیە، بەڵام دەسکەوتی ئێمە لەم بەشە هێند فرە نەبوون کە ئەوانیش بکەینە چەند دەستەوە، بۆیە هەموومان لەژێر سەر دێرێی گۆرانی راو ریز کردن.

٢- گۆرانی وەرزێری: کە خۆیان بۆ حەوت جۆری لاوەکی دابەش دەبن:

- ١-٢گۆرانی گیا چنین

-٢-٢گۆرانی زەوی کێڵان(جووت کردن)

-٣-٢گۆرانی درەو

-٤-٢گۆرنی کچان بۆ پیاوانی دروێنەکار

-٥-٢گۆرانی هارە دەستی

-٦-٢ گۆرانی هۆڵە(خەرمان کوتان)

-٧-٢ گۆرانی گیا هەڵورین(بە داس)

٣- گۆرانی ئاژەڵداری و شیرەمەنی کە ئەمەش بە هۆی بەر بڵاوی بۆ هەشت بەش رێکخرا:

-١-٣گۆرانی شوانی

-٢-٣گۆرانی هەوار

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣-٣- گۆرانی شیردۆشین

٣-٤- گۆرانی بێری

٣-٥- گۆرانی ماس فرۆش

٣-٦- گۆرانی مەشکە

٣-٧ گۆرانی دۆینە

٣-٨- گۆرانی ئازاڵە(کچانە)

٤- گۆرانی پێش پیشەسازی(مۆدێرن)

٥- گۆرانی پرژ و بڵاو

لە بەر ئەوەی باسکردن و میناک هێنانەوە بۆ هەموو گۆرانییەکان لە وتارێکدا جێگای نابێتەوە هەوڵ ئەدین لە هەر جۆر گۆرانی یەک تا چەن نموونە بهێنینەوە. جاری وایە گۆرانییێکی وەک راو چەند جۆری هەیە و هەندێ لە گۆرانییەکان چەندین بەیتن، بۆیە بە پێی مەنتیقی هەر کامیان نموونەیان دەخەینە بەردەست.

٥- گۆرانی راو:

راو لە ناوچە کوردنشینەکان زۆر بەر بڵاوە، ئەم راوە جاری وایە لە بەر سەرچاوەی ژیانە، واتە راو بۆ بژێوی ژیانی رۆژانە دەکەن و جاری وایە راو لە بەر کایەو و راوراوێنە، هەندێکی بۆ خواردنە و هەندێکی بۆ پێست و خوێن نەچیر، راو هەندێ جار تەنیا بۆ کوشتن و لە نێوبردنی ئاژەڵە. یانی ئێمە لە راوە بەرازەوە راومان هەیە تا راوە دووپشک، راوی دەڵەک و رێوی بۆ پێستەکەی، راوی کەڵە کێوی بۆ گۆشت و شاخەکانی، راوی بەراز بۆ خۆشی و جاری وایە لە بەر ئەوەی خەڵکی بەرازیان لە لا مزێرە. ڕاو جاری وایە بە کۆلارە و سەوتەیە و جاری وایە بە داوو و هەندێ جار راو بە تفەنگە و جاری وایە بە ژار، هەندێ جار ئەمە بە سەگ و تانجی دەکرێ و هەموویان پاشگری راویان لە سەرە و ئەم ناوانە لە پەیوەندی کۆمەڵایەتیش بە کار دێت، وەک سەگە راو، خووە راو، لە بەر ئەوەی جۆری راو حەیوان جۆراو جۆرە، جاری وایە ئەم کارە بە بێدەنگی دەکرێ و جاری وایە بە هەرا هوریا، جاری وایە گۆرانی لە گەڵدایە، بۆ وێنە:

ڕاوچییـــــــــان ڕاوە، ئەی چ ڕاوە؟ ڕاوە لە دەشـــــــــتی «لاجـــــان»ێ

ئەســــپان زیـــن کەن ئەی لەغـــاوە تانجییـــــان بەرنە ســــەرلانـــێ

ڕاوچییـــــــــان ڕاوە، ئەی چ ڕاوە؟ ئەی نــــــۆبە ڕاوی دەشــــــتێیە

ســــەر ڕاو زۆر چـــاک بـــــڕوانە ئەی ئەوە دانــــــــی شــــــەوێیە

ڕاوچییـــــــــان ڕاوە، ئەی چ ڕاوە؟ ئەی ڕاو لە دەشــــــتی «بیتـــــوێن»ێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەسپان زین کەن ئەی لەغاوە — ئەی تانجییان بەرنە سەر شوێنێ
بۆم بانگ کەنە بەراوێ — ئەی لە لانی هەڵبستێنێ
ڕاوچییان ڕاوە ئەی چ ڕاوێ؟ — ئەی ڕاو گەیشتە پارزینێ
ئەسپان زین کەن (ئەی) لەغاوە — ئەی خۆ باوێنە سەر زینێ
ئەی وەرن سەیری تانجییان کەن — ئەی لەگەڵ کەروێشکە شینێ

ئەم گۆرانییە باسی راوە کەروێشک بە تانجییە، دیارە راوچی یان بە سواری ئەسپ راو دەکەن، ئەم نیشان دەدا کە راو لە زستان نییە. دیسان دەزانین کەروێشک دووی جۆری کەوە و سوورەی هەیە، راو، سەر راو و پاڕاوی هەیە و تەماڵ و تانجی و مەرەز و بەزم و رەزمی خۆی هەیە.

کەروێشک لە لانێدایە — ئەی کەوتووە بە بێدەنگی
بەر ڕاو هەڵبیستێنە — ئەی با شەقەی دە ئاوزەنگی
جا با ڕاومان بەتاڵ کەین — ئەی بەرزین کەوتە درەنگی

(حفید، ٢٠٠٢:٥٦)

ئێمە سەرنج دەدین کە بە گۆڕینی جۆری راو، جۆری جوگرافی و رەنگە زاراوەش ریتم و کێشی شیعرەکان دەگۆڕێن، لە حاڵێکدا گۆرانی پێشوو باسی زیاتر لە سەر راو و رابواردنە و باسی دوو دەشتی لاجان و بیتوێن دەکات، دەقی خوارەوە باس دێنێتە باسی ئاشقی، ناوی کچ دێنی، باسی رەشە راو دەکات، دواتر باسی راوە قورینگی لە دەشتی هەوەتوو دەکات و بۆی بە پەژارە دەبێت،

هەی ڕاوە، ڕاوە، ڕاوە — ڕاو لە بنی پردێیە
هەسپان زین و لەغاو کەن — تاژی ناوی «سوورمێ»یە
برینانم تیمار کەن — بە دەستی یار «عەیشێ»یە

هەی ڕاوە، ڕاوە، ڕاوە — ڕاوکەران ڕەشە ڕاوە
هەسپان زین و لەغاو کەن — تاژیان بەردەنە کارێ
برینانم تیمار کەن — بە دەست ناسک و نازدارێ

بۆ لای ماڵی یارێ چووم — لە محاڵی نیوەشەوێ
بە دەستی موبارەکی — هەڵم ئەستاند لە خەوێ
بە گفتێکی زۆر شیرین — دەیگوت لاوە چیت دەوێ

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لە گەردنــــــی بە خاڵـــت   چـــاورەش، دوو مـــاچم دەوێ

هـــــــــەی ڕاوە، ڕاوە، ڕاوە   ڕاوە لە چەم و ڕووبـــــــاری

چـاوم بە قـورپینگێکی کەوت   لە دەشـــتەکەی «هەوتـــوو»ی

تفەنـــگەکەم وەگرتـــێ   دەمـــدا لە گـــوێ و گـــواری

گریـــانم هـــات بە هەوەســـت   فرمێســـکم هـــاتە خـــواری

وەک جـــۆگەلەی لە بانـــان   وەک ڕووبـــاری بەهـــاری

٥- گۆرانی وەرزێری: کە خۆیان بۆ حەوت جۆری لاوەکی دابەش دەبن

-١-٢ گۆرانی گیا چنین:

کوردستان ناوچەی زۆزان و گەرمێنی بەر فراوانی هەیە، کانی سارد و تافی بەرز و و روبـاری بە خـۆڕ و گـۆمی مەنـدێ تێـدایە، لێـواری چـۆم و جـۆگەڵە، نـواڵەی کویسـتان و تاقجـانەی هەڵمـووت، گـوڵ و گـژ و گیـای زۆری لـێ دەڕوێـن، ئەم ڕووەکـانە بـۆ عەتـر و بـۆ دەرمان و بۆ خواردن دەشێن و بۆیە گیاچنین دەبێتە کسمێک و ژنان و کچان بە تایبەت لە وەرزی بەهار و سەوزەڵانیدا بە پاج و بێلەوکان، بۆی دەچن و دەسکەنەی دەکەن. جاری وایە گۆرانی دەڵێن و هەندێ کەڕەت گۆرانی یان پیا هەڵدەدەن.

دیـــدەم سۆســـەنخاڵ، کەوە مەپۆشـــە   بلمـــێ ســـەدەرە، چنمـــێ وەنەوشـــە

وەنەوشـــەی وەشـــبۆ جە باخـــانی نـــۆ   ئـــاویش وەشبـــۆیەن، چـــون زوڵـــفەکەی تـــۆ

بـۆی حـل، بـۆی مـێخەک، مەیـۆ دامانـت   پەی کێـت دان تەرتیـب خـاڵ و سـامانت؟

خـــاڵێ جە تـــۆم دی، یەکـــێ جە تـــاران   یەک جە گوڵسۆســـــەن، جە لا نســـــارا

(م، ڕوار، ١٣٩٥)

ئێمە گەر سەرەنج بدەی ئەبینین ئەم گۆرانیانە هەندێ نیشانەی تایبەتیان تێدایە، بۆ وێنە لە دەورانی قەدیما خەڵک لە باتی جلی ڕەش، کەوەیان پۆشیوە. کەوە یا شین (وەک گۆرانی وەک قومری سەر باڵم شینە) نیشانەی خەمینی و ماتەمینی بوو و ئیستا باوی نەماوە و ئەمە نەریتێکمان بۆ زینـدوو دەکـاتەوە. گـۆرانی دواتـر نـاوی هەنـدێ لە گـوڵەکـانی بەهـاری ریـز دەکات.

ئەوەڵ بە ڕەزا بەرمەیـــــۆ جە خـــــار   وێـــش کەردەن جاســـووس گـــوڵانی بەهـــار

دووهەم وەنەوشـــــە گەردەن چەمیـــــدە   نـــــازاران پێکـــــان وە بـــــانی دیـــــدە

ســـێهەم گـــوڵنەورۆز ســـەر هـــۆرمەدارۆ   چەنـــی گـــرد گـــوڵێـــو وەشـــی مەویـــارۆ

چـــوارەم ســـپیگوڵ بەرمەیـــۆ جە بـــووم   جە تێغـــی تۆفـــان زایـــفە و زەبـــوون

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گوڵسۆسەن ماچۆ یاگیم نسارا — مەر وەختێ بەریەو ئەوەڵ وەهارا
سووره لە لای وات نامم مەنشوورا — واردەنیم وەرواو، هامسام چنوورا
داریەمەیی وات ئەی گوڵە شێتا — دا وەس بدەیدەی تاریفی وێتا
وەهارێ مەیۆ بیدی سوور و زەرد — هامنی مەیۆ بیدی تۆز و گەرد
نەختی جە ڕیحان زمانم لاڵە — باقی گوڵەکان جە لام بەتاڵە

٢-٢- گۆرانی زەوی کێڵان(جووت کردن):

زەوی پێش هاتنی تراکتۆر بە پاچ، بە پاوێڵ(پابێڵ)، تەنانەت بە حەیوانی وەک کەر و زیاتر بە گا دەکێڵدرا، گا نیشانەی دارایی و دەوڵەمەندی بوو بۆیە وەک هێمایەکی چیناتی و تا رادیەک زەوین داریی لە بەر چاو بوو، جووت بەندە رێک بە مانی خاوەنداری زەویە و دیارە کەسێک زەوی نەبێت گایشی نییە، بۆیە زەوی کێڵان نیشانەی هیوای ژیانە و ئەمە لە رێگای گاوە دەستەبەر دەبێت، بۆیە زۆر گۆرانی جووت و کێڵان، باسی گای تێدایە و رەنگە ناو و رەنگی گایەکان.

لە هاهای گاجووت تۆزی بن خەرمان — ماچی لەیلەکەم بووە بە دەرمان
هۆ کاکی جووتیار! جووتت کە بەتاڵ — تەرزە ئەباری با بچینەو بۆ ماڵ
هۆ کاکی جووتیار! ڕێگا نازانم — ڕێم پێ نیشان دە، قەزات لە گیانم
هۆ کاکی جووتیار! جووتت بە گا بێت — تۆوەکەت ڕازیانە، خەرمانت گوڵ بێت

٢-٣- گۆرانی درەو:

درەو خاڵێکی گەورەی ژیانی وەرزیریە، دیارە درەو زیاتر بۆ دروێنەی گەنم و جۆ بە کار دەبرێ، گەنم و جۆ هۆی بژێوی ماڵ و ژیان بوونە، لە بەر ئەوەی جۆ باڵای نزمتر بوو دروێنەی سەخت تر بووە، بە تایبەت گەر ئەو جۆیە کراڵ بووبێت. دروەی جۆ پێش گەنم دەکرا و هۆی ئەمە سروشتی بوو چونکە جۆ زووتر پێدەگەیشت، بەڵام خۆشی درەوان و بنە-ماڵە ئەو رۆژە بوو کە درەوی گەنم تەواو ئە بوو، ئەو رۆژە کە دروی گەنم تەواو ئەبوو، کار تەعتیل دەکرا و جەژن دەگیرا، بە جۆرێک سپاسگوازاری بوو کە خەلەی ئەو ساڵ دابین بووە،

گەنم گەرەجۆ پشتم ژان ئەکا — ئیزڕاییل هاتگە و داوای گیان ئەکا
گەنم گوڵی کرد، جۆ دوورایەوە — قەوڵی من و تۆ هەر نەبڕایەوە
دوو کەو لە قەفەس گفتوگۆیانە — ئەوانیش مەیلی من و تۆیانە
ئەوا مانگ هەڵات دای لە لێفەکەت — خۆ من هاوسێت نیم بگرم سێفەکەت

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

-٢-٤گۆرنی کچان بۆ پیاوانی دروێنەکار:

ئەمە لە زۆر جێ بینراوە کاتێ پیاو بۆ کار چووە ژنان گۆرانیان بۆ خۆیان و منداڵەکانیان وتووە، ئەمە جارێ وابووە کە ژنانی ماسی گیر بۆ ئەو پیاوانەیان وتووە کە چوونەتە قووڵایی دەریاوە و جگە لە مەترسی ژیان، بۆی بووە کە ماسییان بۆ نەگیرێ، لە کوردستان ژنان بژێویان لە گەنم و ئەویش لە رێگای درەو و پیاوەوە دابین بووە بۆیە گۆرانیان بۆ وتووە.

دەسکی داسەکەت ئەگرم لە ئاویز   دروێنەی پێ بکەی لە دێمی «کارێز»
دەسکی داسەکەت ئەگرم لە لۆکە   دروێنەی پێ بکە لە جارە جۆکە
رێگەی مووچەکەت ئەگرم لە باوەش   لەبەر جوانییەکەت دەبم بە چاوەش
ئەمبەرم شاخە، ئەوبەرم شاخە   کراسم بۆ بکە لە گوڵی ئەو باخە
تۆ بۆ من چاکی، من بۆ تۆ چاکم   تۆم خۆشتر ئەوێ، زیاتر لە کاکم
رانک و چۆخەکەت بۆری مسقاڵی   بێنە بۆت بشۆم بێ ژن و منداڵی

(پایانیانی، ١٣٨١)

-٢-٥گۆرانی هارە دەستی:

هارە دەستی لە دوو بەردی پێک هاتووە، یەکیان کپ(جێگیر) و وەستاوە و ئەوی تریان بە هێزی دەست دەگەرێ، هارەی بگەڕ دەسکی داری هەیە و کابان بە دەستێکی دانەوێلە لە چاڵی هارە دەکا و بە دەستەکەی تری هارە دەسووڕێنێ، بە سووڕانی هارە گەنم و نۆک و کونجی دەهاردرێن و بۆ خواردنی جۆر بر جۆر وەک دانە بریشکە و نەخۆشەر و قاوێت بە کار دێن. هارە دەستی زیاتر کاری ژنان و کچان بوو و هەندێ کەرەت کوڕ و پیاوی ماڵ ئەم کارەیان وەک یاریدەری دەکرد. دیارە ئەمە کارێک بوو تاقەت بەر، بۆیە ژنان و کچان بە بەریەوە گۆرانیان دەوت. ئەم گۆرانیانە ناوەرۆکی بگۆڕیان بوو و لە هەندێکیاندا بۆی رەخنەو گلەیی لە پیاو و برا و کۆمەڵگای دەهات.

هەی ناکەم، ناکەم، براکەم شوو ناکەم   ئەو پیاوە پیرە، مێردی پێ ناکەم
تۆ بۆ من چاکی و من بۆ تۆ چاکم   تۆم خۆشتر ئەوێ لە چاوی کاکم
خۆزگە ئەو هارە بیگەستمایە   بە پیاوی ناحەز شووم نەکردایە
پشتێن بوومایە، قەفقەف لە پشتت   خوێنم حەڵاڵە، هاتوو گەر رشتت
لە خۆت دەرمەچۆ، مەڵێ من جوانم   تۆ کوڕە شازادەی، من کچە شوانم

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

-٦-٢گۆرانی هۆلە(خەرمان کوتان):

خەرمان لە دێ بۆ کوتانی نۆک و گەنم و جۆ دەگیرا، گەر بەرهەم کەم بووایێت ئەم کارە بە کوتەک و داردەس و گەر زیاتر بوایە بە گاگێرە و سەرپەڕ و بنە دەکرا و کارێکی توزاوی، ئالۆشاوی و ناخۆش بوو، کاری کوتان زۆری دەخایاند، دەبا کلۆشیان وەرد کردبا تا بە باشی کا و دان لە یەک جیا ببنەوە، ئەمەش گۆرانیێکی خۆی دەخوازی:

هەی شیرین و سەوزە هەر خۆت یارمی	هەر خۆت یارەکەی وەی وەی سەوزە
شەمامێ خاسە کوڕ بیگرێ وە دەس	های نە وەک گڕکەتاڵ لە کول ماڵێک
هەی سەوزە سەوزە، سەوزەکەی ماڵەکەم	چاوم تێ بوڕە با خەفەت نەخوەم
کزەکزەتە خۆی نیا بە یالەو	خۆی نیا بە کزەی باکەی شەماڵەو
با سەر بنمە بان نەرمی ڕانەکەی	با گیانم دەرچێ بەر لە گیانە

(اسماعیلی، ١٣٩٢)

-٧-٢گۆرانی گیا هەڵوڕین(بە داس):

جاری وا بوو گیای وەک لۆ و کەما بە دەس هەڵدەکەنیا و جاری وابوو بە داس هەڵیان دەبڕی، هەندێ جار قنلاشک لە هەرد کۆ دەکرانەوە و ئەم کارە بە کڕوکاش بە ناو بانگ بوو، کڕوکاش کاری خەڵکی هەژار و بێ جاڕ و مێرگ بوون و بە خۆڕایی لە شوێنێکی گشتی ئەم کارەیان دەکرد.

کۆنە هەواران ئاوەکەی جاری	دڵەکەم بۆ دڵەکەت بۆ یادگاری
ئەی لەیلی لەیلی، لەیلم بێ ڕێوە	ماڵمان باری کرد لای ماڵی ئێوە
قەڵای مەریوان پاڵم دا پێوە	قەڵاکەم ڕمیا پاڵ بەم بە کوێوە؟
ئەچمە ئەو کێوە بۆ هەروێنەی لوو	تەعام هیچ ناکەم بۆ چاییەکەی تۆ

-٥ گۆرانی ئاژەڵداری و شیرەمەنی کە ئەمەش بە هۆی بەر بڵاوی بۆ هەشت بەش ڕێکخرا:

-١-٣ گۆرانی شوانی:

شوان لە دێ دوو سێ جۆری بوو. جارێ بۆ مەڕ و گاوگوێر و جاری وابوو لە بۆ بەرخەل دەگیرا. شوان جگە لە گۆجان وچارۆکە نان، دواشوان و نۆرەییشی لە گەڵ بوو، شوانیی دوو جۆری وەرزی بەهارە و زستانەی بوو و جاری وابوو ئەم دووە پێکەوە دەکرا. شوان زیاتر پیاو و کوڕە جاهێڵ بوو و وەکوو شەرت و بەین جگە لە پووڵ، نان و خوری و هەندێ جار شەغرەیێک گیایی لە گەورە ماڵان دەسەند. شوان جاری وابوو بۆ هەموو دێی دەگیرا و جاری وابوو شوانی ماڵێکی تایبەتی یانی شوانی ماڵە دەوڵەمەندێ بوو، شەرتی شوان لە گەڵ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەم مالانە هەندێ ساڵ حەوت ساڵ بوو، لە بەر ئەوەی ساحێو ماڵ پارەی نەبوو، یان شەڕ و گێچەڵی دەکرد و بە شوانی دەوت کچ یا خوشکی خۆمت دەدەمێ و نەی دەدا.

ئـاوەکەی «زەڵـم» ئەڕژێـتە «سـیروان»
نەحـلەت لەو بـاوکە کـچ نـادا بە شـوان
چـاو و ڕوومەت جـوان! بـڕۆ قەیتـانی!
مـن ئەچـم بۆ جـووت، تۆ بچۆ بۆ کـانی
ئەمبەرم شـاخە، ئەوبەرم شـاخە
کراست بۆ ئەکەم لە گوڵی ئەو باخە
شـوانە چکـۆلەکەی چـاو نە چەرخەوە
چـۆن تـاقەت ئەگـری وە لای بەرخەوە؟
چەن جەفـام کێشـا، چەن خاکەسـاری؟
بـوومە شـوانەکەی حەقنادیـاری
چەن سـاڵ شـوان بـووم بە هەردانەوە
تـۆخی پـێم ڕۆیـی بە بەردانەوە
شـوان بە هەیهەی، مەڕ بـێ شـارەزا
سـەر ڕێگەیـان گـرت جـووتێ ئـامۆزا
جـوان دانیشـتن وە لای پیـرەوە
ئێـژی کـۆترە وە زنجیـرەوە
شـوانە، هـۆ شـوانە، شـوانێی ڕەنـجەڕۆ
بسـتێ منـداڵ بـووم قەولـم دا بە تـۆ
شـوان بە هەیهەی، مەڕ بە کـۆڕەوە
لەنـجە هـا وە لای پەلکەشـۆڕەوە

٢-٣-٢ گۆرانی هەوار

ئەم گۆرانییە لەو شوێنانە دەخوێندرێ کە لە بەهارو و هاویندا مەر و بزن دەبەنە هەوار، ئەم بۆ خۆی لە چوار چێوەی کار و باری مەڕداری دروست دەبێ، لە بەر ئەوەی لەم کۆچەڵ کۆچەدا هەموو خەڵک بار ناکەن و شوێنی دیاریکراوین هەیە. بۆیە خەڵک لە یەک دادەبڕێن، چون هەم هەوارەکان وەک دێ لە پەنای یەک نین و هەمتریش برێک لە خەڵک لە دێ دەمێننەوە و هەندێ بۆ هەوار دەچن، ئەم هەوارچوون و هاتنە خوارە، داستان و گۆرانی خۆی لێدەکەوێتەوە.

ئـای هەوار هەوار، دۆس هەوارنشـین
لایـێ کەرەوە بە دڵـی حەزیـن
کـۆچکەردەی یـاران خەیلـێ سـتەما
نـە ئێشـی دانەن، نـە گلـی چەمـا
دەوار هـۆرش دان پـا نیـو خـاڵی
هەر مـن مەنەنـا هەواری هـاڵی
وەش نیـا هەوار بـیەن تـۆز و گەرد
بـۆری سـەردەرە خەزان بـیەن زەرد

(م، روار، ١٣٩٥)

٣-٣-٢ گۆرانی شیردۆشین:

ئەم گۆرانییە کچان و زیاتر لە کاتی دۆشینی مانگا و مەڕدا دەیانوت، باسی ئەم گۆرانییە لە پەسنی حەیوانەوە دەستی پێ ئەکرد و جاری وابوو بە گلەیی لە ماڵ وپیاو و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ڕۆژگار تەواو دەبوو. ژنان پییان وا بوو هەندێ ئاژەڵ شیر ئەدزن و بە قەوڵێ شیردانادەن و پیویستە بە گۆرانیی شیریان پێ دابەیت، ئەم گۆرانیە بۆ مەر و زیاتر بۆ مانگا دەوترا.

مانگاکەم لە کوێستانی
خواردوویە ئاوی کانی
شیر و دۆی بۆ کابانی
مانگام مانگای نەخشینە
پشت ڕەش و ناوچاو شینە
قوربانی بێ «هەمین»ە
مانگام مانگای هەژاران
شیر دەفرۆشن لە شاران
بەدوور بێ لە ئەغیاران
نەنێ، نەنێ، مانگا کاڵەکەمی
بنەی ماڵ و حاڵەکەمی
ڕۆنی زەنگ بۆ کوڕەکەمی
شیری سەر ئاورگەکەمی
بۆیە پێم‌خۆشە کەژی بەهاران
مانگا زەرد دەگرێ سەرچڵی داران
مانگا شێتەکەم کەوتە ئێواران
بە خێر بێتەوە ئەوڕۆ لە گاڕان

(پایانیانی، ١٣٨١)

٣-٤- گۆرانی بێری:

ئەو کچانە کە دەچوونە مەڕ دۆشین بە بێری ناو بانگیان دەرکرد بوو، ئەم بێریانە دڵخوازی شوان و کوڕ و کاڵان بوون و زۆریان پیا هەڵکوتوون. یەک لەو شتانەی کە لێرەدا باسکردنی بێ خێر نییە ئەویە کە کاتێک شێری بێریەک کەم بوو دەیبەخشیەوە و ئەم کارە بە نۆبە دەکرا، بەو شیر بەخشینە خێری دەوترا، وەک لە گۆرانیدا بیستووتانە "ئەمڕۆ نۆبە خێریە..."

لەبەر بێری نێو «زەرزا»یە
سینگیان کارگی نێو کەمایە
خەمی خۆم نێ خەمی تۆمە
خەمبارم ڕەنجەڕۆمە
لە دووریت «سیبەڕۆ»مە
کچە جوانێ مەیەڕۆ
لەبەر بێری ڕانەمەڕێ
شل‌شل دەڕۆن بۆ لاپەڕێ
خەمی خۆم نێ خەمی تۆمە
خەمبارم ڕەنجەڕۆمە
ئەڵێ هەتیو خەم مەخۆ
خەوم دیوە و هی تۆمە

(محمدحسن، ١٩٨٣: ١٢٢)

شەنگەبێری لە ناو مەڕی
هەڵدەکا باسک بادار و سپی و تەڕی
دادەنیشێ لەبەر بێری
یەکیەک مەڕی خۆی دەژمێری
غەریب ماوم لەناوتانا
بۆی مێخەک دێ بە کامتانا؟

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گـــوارەی ئـــاڵتوون بە گـــوێی شـــۆڕە   تـــۆ خـــوا کچـــێ خـــۆت مەگـــۆڕە
فەســـــــڵێ دەمـــــــبەن و دەمنێـــــــژن   قەبـــــــرم بە گـــــــوڵان داڕێـــــــژن

٣-٥- گۆرانی ماس فرۆش:

هەندێ شارو دێ لە کوردستان بوون کە مەیدانی ماست و دۆیان بوو، بۆ وێنە لە شاری سەقز مەیدانی بەو ناوە ئیستاش هەر هەیە. ژنانی دێهاتی دەورو بەر، بەیانی زوو ماستیان دێنا بۆ شار و دەیان فرۆشت، ئەمە بۆ خۆی کارێک بوو، ئەمانە لە بەر ئەوەی ئازا بوون و بەرچاوی، جوان چاک و دڵ پاکیان تێدا هەڵئەکەوت کە خەلکی گۆرانیان بۆ دەوتن.

ئەو دەمەت بێنـــــە، بینـــێ نـــاو دەمـــم
دەبـــا ســـاکن بـــێ ئەو دڵەی پـــڕ غەمـــم

***

ئەو چاوە بازە (ڕاستت) بۆ ئەوەندە جوانە؟
خـــۆزگەم بەو کەســـــەی دراوســـێتانە
لە بـــۆنی عەتـــرت مەســـت و حەیـــرانە

***

ماستفرۆشـــەکەی ڕێگـــای عەلـــیئاباد
ئەوەنـــدە شـــیرینە بە وێـــنەی نەبـــات
ئەو دڵەم شـــــێتە لە دووری بـــــاڵات

***

ماستفرۆشـــــەکەی ڕێگـــــای میـــــراوا
ئەمنـــی شـــێت کـــردووە بەو جـــووتە چـــاوە
تۆ مەرگی کاکەت جارێ بەر کە بەم لاوە
لە تـــاوی بـــاڵات هۆشـــم نەمـــاوە

***

ســـــەرەڕێ دەگـــــرم بەو دەلـــــیلەوە
ئەحـــــواڵ دەپرســـم بەو زەلـــــیلەوە
ئەگەر تـــــۆراوی ئاشـــــت دەبیـــــنەوە

***

ماستفرۆشـــەکەی خیابـــانی کـــۆنە

خــۆی دەلەنگێنــێ هەروەکــوو ســۆنە
مــن بــۆی نەخۆشــم قەت نــاڵێ چــۆنە
هەروەک ڕێحانە دایمە بە بۆنە (خۆشبۆنە)

***

ماستفرۆشــەکەی ڕێگــاکەی کۆســتە
ئەمنــی شــێت کــردووە بەو چــاوە مەســتە
مەمــکەکەی خــڕ کــرد هەر پــڕ بە دەســتە

***

ماستفرۆشــەکەی ڕێگــای حەســارە
ئەو بەژنە جــوانەی دەڵێــی خەڵــفە چنــارە
ئەو جــووتە مەمــکەی دەڵێــی هەنــارە
خۆشــە مــاچی کەم فێنکــی ئێــوارە

***

ماستفرۆشــەکەی ڕێگــای کــولتەپە
ئەو جــووتە مەمــکەی وەکــوو زەردە بە
بمــدەرێ مــاچی مەردی ئــەڵڵا بە (خــودا بە)

***

ماستفرۆشــەکەی شــارەکەی بۆکــان
بەژن و بــاڵا ڕێــک جــووتێ چــاوی جــوان
بــۆچی دەمکــوژی کــافرەی بێئیمــان؟
چەنــدەم پــێ خۆشــە لــێم بــێ بە میــوان

(کاک عابید فیرۆزی لە شاری سەقز(١٣٩٥) بۆی هێنام)

- ٦-٣ گۆرانی مەشکە ژەندن:

ئەم گــۆرانییە لە نــاو گۆرانییەکــانی کــاردا زۆر بە نــاو بــانگە، لە بەر ئەوەی ئەم گۆرانییە کە راســتی دا گــۆرانییەکی ژنــانەیە و ژنــان بە یەک کەســی و دوو کەســی و لە مــاڵی خۆیــان دەیبێــژن، ئەم گــۆرانی دوای ئەوان کەوتــووتە دەمــی پیــاوان و ئەوانــیش وتــو یانەتەوە.جــاری وایە کەســێک وەک هۆنەرمەنــد "عەبە دەرژێ" زۆر ئاســایی ئەمەی وتــووە و کەچی هۆنەرمەندی بلیمەت "رەسووڵ نادری" وەک ئەوەی رازێکی ژنانە باس بکات، دەڵێتەوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

مێـــری مەشــکێ دەژێنـــێ
هەی مـــاڵە بـــابم مەشـــکێ
مەشـــــکێم لە دار هەنــــارە
ئەوەڵ مــــانگی بەهـــــارە
مەشـــــکێم زێـــڕی نـــاودارە
ڕۆنـــی مەشـــــکێم بەهــــارە
مەشکەم مەشکەی مانگایە
دەیژێنـــــــێ لە بــــــێلایە
شـــــل بــــــۆوە زارەوانـــــێ
بە جـوانی خـۆت سـوێند دەدەم
مەبەســـــتی مـــــن بــــزانە

کــــوا ئەســــتێ ئـــاوێ بێنـــێ؟
هەتیــــوە دەســــــت مەبزێــــوە
مێـــــری دەســـــرۆکەی لارە
ئەی مەشـکێ، مەشـکێ، مەشـکێ
هەڵـــــم ئەواســـــی خـــــوارە
مەشــــکێم گەلێــــک نێـــودارە
مەشـــــــکێ زۆری تێـــــــدایە
وا کەوتـــــــــوومە بەیـــــــانێ
مەشــــکێم بـــێ و داری گـــوێزە
مەشـــــکێم بـــۆ بڵـــێ بە ســـۆزە
ئەی هەتیـــــــــــــوە زۆرزانە

ئەی مەشـــکێ، مەشـــکێ،
بـــازنەی لە دەســـتم دەشـــکێ
دایـــدا ڕێـــــژنەی بـــارانێ
هەی مـــاڵە بـــابم مەشـــکێ
شۆڕەســــوارم لـــێ دیـــار بـــێ
زاوە مەکـــم لـــێ دیـــارە
مێـر قۆچـاخەی دە قـۆڵ کـرد
مەشـــــکێم نـــایەتە ژانـــێ
ئەو گەنـــجە زۆر بــــزۆزە
مەشـــکێم مەشـــکێی مەڕانە
دە بــــــرۆوە وا بەیــــــانە

(نقل از نوار رسول نادری،۱۳۸۷)

مەشکە مەشکە مەشکە سوورەکە هانەهانتە
مەشـــکە ســـوورەکە! خـــۆت نەکە یـــاخی
مەشـــکە ســـوورەکە! خـــۆت نەکە نەخـــوەش
مەشـــکە مەشـــکە مەشـــکە ســـوورەکە خـــۆت
مەشـــکە گەرمەژەن[15] کەفـــتمە نـــیمەڕۆ

ســـــــەد ســـــــوار بە قوربـــــــانتە
ئـــاوت بـــۆ تێـــرم لە ســـای گوڵبـــاخی
ئـــاوت بـــۆ تێـــرم لە ســـای کـــوچکە ڕەش
دۆکەت بـۆ شـووەکەم، کەرەکەت بـۆ وەزیـر
ســـەمپاش قـــاو ئەکـــا ســـاحێوماڵ نەڕۆ

(اسماعیلی، ۱۳۹۳)

-۷-۳ گۆرانی دۆینە:

ئەم گۆرانییە زۆر باو نییە، یانیی کەم بیستراوە، دۆینە غەزاییکی گرینگی ژیانی کوردەواری بووە، لە بەر ئەوەی کەرەسەکانی لە گەنمەوە تا گوڵ و گیای عەتری لە ناوچە کۆکراونەتەوە. دۆینە غەزاییکی فەرهەنگیە لە بەر ئەوەی دروست دەکرێ، دروستکرانی لە بەر ئەوەیە کە وشک دەکرێتەوە و کاتی پاییز و زستاندا دیسان دەی خۆسێینو دەی خۆن، دوینە جگە لە تایبەتمەندی خۆراکی، باشیەتی دەرمانی هەیە، من ئەم گۆرانییەم لە کتێبی موسەنن وەر گرتووە.

(ها) دۆینە، دۆینە، دۆینە
ســەگەیل ڕشـــیانە بـــانی
بـــازە هەڵســـا بـــۆرە گـــرد

گـــاکۆل وە بـــارە، دۆیـــنە
هەرچـــی چخەچـــخ کـــردن
وە نـــاو دۆینە پـــۆخڵە کـــرد

دۆیـــنە لە بـــان باخـــانی
سـەگەیل وە قەوڵ نەکـردن

(موسەنن، ۲۰۰۵:۴۲)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣-٨- گۆرانی ئازاڵە(کچانە):

لەو ناوچانەی کە دار و درەخت نییە یان کەمە، بەهرەی زیاتر لە حەیوان وەدەگیرێ، لێرەدا بە روونی مەبەستی من لە لاس و پشکەڵی ئاژەڵە کە بۆ سووتەمەنی کەڵکی لێ وەردەگیرێ، ئەم کەڵك وەرگرتنە جاری وایە دەسکردە وەک رەوتی پاکوت و پێژانی تەپاڵەو کردنی بە قەلاگە و سووتانی لە کاتی پێویستدا و جاری وایە سروشتیە، یانی پشکەڵ، تەرسەقول و لاس بە شێوەی سروشتی و دوای وشک بوونەوەی بۆ دەس ئاگر و سووتەمەنی کەڵکی لێوەردەگیرێ.ئەم گۆرانییە کچان لە کاتی ئازاڵە چنینەوە وتوویانە.

کچگەل جەم بوونۆ بە دڵ و بە هەوەس
چوون بۆ تەپاڵە وە چەپەی گوڵ دەس
دەسی دانەوان بۆ ئاخر تەپاڵە
ئەوەڵ زیرانەدی، دووهەم زیرانەدی
هاواری کەسی کرد لە هامڕاکانی
هامڕا جەم بوونۆ وەک حۆری بەهەشت
شەوقیان ئەخستۆ لە ماڵ و لە دەشت
یەکێکیان تیا بوو کۆرپەی نەوەخاڵ
نامەردی نەکرد هەواڵی برد بۆ ماڵ
هاتە ئەو یاڵە هاواری کرد کاکە
لەوێ نەوێسی ئەتۆ هەڕا کە
وتی ئەم قاوە و ئەم بانگە چییە؟
هەرچی گوێ شل کەم خێشي من نییە
وتی ئەتۆ هەڕا کە، مەوێسە لەوێ
جا تیتە بەرۆ لێت حاڵی ئەوێ
جفتێ کەوش ڕەش کارخانەی زەهاو
هەر وێنەی باڵدار نیشتە ملی ئاو
هاتی پاپینی ڕمیاوە بێ خەم
ڕەنگی زەرد بووگە وەک چینی بە قەم
ڕووە سەرینی هیچ دەنگی نییە
وتی هەی کچێ ئازارت چییە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

یەکێکیان تیابوو کۆرپەی نەوەخاڵ
تەرمی لێ بوەسین بیوەینۆ بۆ ماڵ
بەستیانەو بۆی هەرزڵ و تەرواڵ
کەڵەشاخی گرت لە شلکەی باڵی
نمنم ئارەق کەفت لە توێل و خاڵی
دایکی دەسی برد ئارەقی سڕی
کچ بە نەرمێکۆ چاوی هەڵوڕی

(اسماعیلی، ١٣٩٣)

٥- گۆرانی پێش پیشەسازی(مۆدێرن):

لەو وڵاتانەی کە ڕەوتی کۆمەڵایەتی زیاتر پێش چووە، گۆرانی دەورانی مۆدێرن هەیە و دیارە گۆرانی دوامۆدێرنێش بە دوایدا دێت، لە بەر ئەوەی کوردستان لە دونیای سێهەمە و لە دونیای سێهەمەدا، بۆ خۆی لە بەشی لە حاڵی بە ناو گەشەدایە، پیشەسازی نۆژەن لەم ناوچانە شکڵیان نەگرتووە و لە بەر ئەمەش گۆرانی کاری ئەم بوارە پێش نەکەوتووە، ڕەنگە لە کەرکووک یان شوێنی تر شتیوا لای کرێکارانی نەوت ببێ.

ئێمە گەر سەیری ئەم گۆرانییەی یەک لە بلیمەتەکانی ئاوازی کوردی، مامۆستا حەسەن زیرەک بکەین، پێمان دەڵێت ئەو زەمانە ئەو ماشینگەلە کە هاتوونەتە کوردستان "لەندرۆڤیر" و "شۆڤیرلێت" بوونە کە لە خۆیدا ئەوە دەردەخات لەو کاتەدا ئێران لە گەڵ دوو وڵاتی ئەمریکا و ئینگلیس نێوانی خۆش بووە.

یاڵڵا شۆفیر زوو بگە یارم　　زوو بگە یاری وەفادارم
لە دووری وی بێ قەرارم　　بییلا لە گیانم بێزارم
بۆی ڕەنگزەرد و لێوبەبارم　　تێ بکۆشە زوو ڕێک بخە کارم
شۆفیر ماشینت «لاندرۆڤێر»　　توند لێبخوڕە، مەترسە، بوێرە
دەی بگەرە یارم خێرا　　بییلا بێ وی زەینم کوێرە
شۆفیر ماشینت «ئۆدرپۆست»ە　　پووڵم داوە، لێخوڕە مەوەستە
بگەرە ئەو چاومەستە　　چاو باز و ئەبرۆ پەیوەستە
بمکوژێ حەقی بە دەستە　　یاڵڵا شۆفیر زوو بگە یارم
شۆفیر ماشینت «شۆڤەرلێت»ە　　گازی بدە دەفڕێ... دەڵێی شێتە
یار وێنەی مایەنی کوێتە　　توند توند برۆ کارم پێتە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

قەتقەت مەڵێ ئاشق شێتە	شۆفیر ماشینت تەختی کارە
توند لێ بخورە لای ئێوارە	دڵ بۆ ئەو زۆر بێقەرارە
جووت مەمکی وێنەی هەنارە	(نقل از کاست حسن زیرک، بی‌تا)

٥- گۆرانی پرژ و بلاو:

لێرەدا ئێمە هەندێ گۆرانی مان دەست کەوت کە لە چوارچێوەی ئەو دەستەگەلە جێگەیان نەدەبووەوە کە دیاریمان کردبوون، وەک گۆرانی کاروان، گۆرانی سەربازی یان ئیجباری، گۆرانی سەفەرکردن...یەک لەوانی قاڵیکردن.

٥- ١-گۆرانیی قاڵیکردن:

کوردستان بە هۆی ئەزموونی مەڕ و ماڵات داری، دەستێکی ڕەنگینی لە چنینی بەرگن و خۆری و مەرەز بە گۆرەوی و دۆلاخ و پلاس و هۆڕ و شۆلەکە تا جاجم و مەوج و قاڵی بووە، ئەم دەس ڕەنگینیە ناوبانگی جیهانی هەیە (لەوانە قاڵی بیجار و هەوشار و گلیم و جاجمی سنە). قاڵیکردن کارێکی سەخت و دژوارە و درێژخایەنە، ئەم کارە زیاتر کچان و ژنان و جاری وایە کوڕان و پیاوانیش دەیکەن، قاڵی زیاتر لە ماڵەوە دەکرێ، زۆر جار شوێنی قاڵیکردن تەنگ و تروسک و تاریک و نماویە، هەندێ جار کچ لە بەر هۆنەر قاڵێکردن خوازبینی تایبەتی بووە و جاری وابووە لە بەر هۆکاری ئابووری (قاڵیکردن) بە شوو نەدەراوە، جاری وا بووە تا تەواو کردنی قاڵی ئیجازەی گواستنەوەیان پێ نەداوە، بۆیە قاڵی دەیتوانی بۆ کچان ببێتە گێچەڵ و لە ژیانیانەوە بپێچرێت، هەر بۆیە کچان بە دەم قاڵیکردنەوە، گۆرانیان وتووە و خەم و ئارەزووی خۆیان دەردەبڕیوە.

چاوێکم دێشێ یەکێکم تانە	عاشق یەکێکم ماڵ لە کوێستانە
کراسەکەت دڕیا بۆ کراسێ ناکەی؟	لە شووە گولەکەت بۆ حاشا ناکەی؟
خوای بانی سەر کارێ پێم کەردەن	بێزارم لە گیان ڕازیم وە مەردەن
ماڵەکەی باوکت لەوپەڕی دێوە	خوەم کورە کاروانچی پاڵم دا پێوە
من ماڵم بۆ چەس؟ ماڵ ئەڕای چەمە؟	عالەم ئینتیزار گوڵەکەی خوەمە
قاڵی و قاڵیچە دوو گوڵ لە بانی	نازدار دانیشێ و چاوجوان لە شانی
هێزی پێم نییە بچمە سەر یاڵێ	بزانم نازدار ها لە چ ماڵێ
هەر سەرسەراوێ، دەنگ تۆی لێ نەیێ	یاخوا کوێرەو بێ ئاوی لێ نەیێ
دەسرەکەی دەستت بۆ گوڵی لێتێ	بینێرە بۆ لام سەبووریم پێتێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

-٢-٥ گۆرانی کانی:

دێ و ئاوەدانی لە دەوری کانی و ئاو دادەمەزران، دێهاتەکانی کوردستان زۆربەیان یەک تا چەن کانیان بوو، رەنگە هەندێکیان لە کەناری چەم و کارێز هەڵکەوتبن، پێش هاتنی لوولەکێشی کچان لە کانی ئاویان دەهێنا، نەک ئەوە لە کانی جلیان دەشۆرد، جاری وابوو بۆ چا لێنان بۆ کانی تایبەتی و دوورتر دەرۆیشتن، ئەم کارە ئەوانی پێکەوە گرێدەدا، پەیوەندی کۆمەڵایەتیان پێکەوە دادەمەزراند، باسی دێ و دڵخواز و داوکار و رەقیب و ناحەزیان دێنایە گۆڕێ، پێکەو شۆخی و گلەییان دەکرد و جاری وابوو گۆرانیان دەوت.

خـۆزگم بەو کوچکـە کورسـی لای — دایـم نـازداران دانیشـن لـە بـانی
خوا دایکت بگرێ بۆ شەرم و حەیات — مـن کەی دەستم برد بۆ پامۆرەی پات؟
پـامۆرەی پـاکەت زەنگیـانەی ڕەشـە — ژن دار و بـێژن بـۆ تـۆ بـێ هۆشـە
قیـبلەی حاجیـان هـا لە شـومالەو — قیـبلەی مـن هەر تـۆی لا کەرە لامەو
کەم بـێ و کەم بچـۆ لەم دەور و پشـتا — بـا خـواکەی عـالەم نەدەم بە گژتـا
کەم بـێ و کەم بچـۆ ئەزانـم جـوانی — خـوا کێـف ئەوینـێ بەفـر ئەنـێ بـانی
خۆزگای من بوایەم لەجیای کڵاوەکەت — بقوپیـام لە بـان زوڵـفە خـاوەکەت
قەزات لە گیـانم قـاش ئەبـرۆ پەیـوەس — دڵەکەم دەربێـنە بـا نەکـا هەوەس
زڕەی تەڵەفـوون نـاو شـارەبانی — بـۆم دەرهـاتووە نـۆ سـاڵ زینـدانی

ئاکام:

ئەم لێکۆڵینەوە دەری دەخات کە زۆربەی پیشەکان، گۆرانی کاری خۆیان هەیە، ئەم گۆرانیگەلە جاری وایە لە لایەن ژنان و جاری وایە لە لایەن پیاوانەوە دەوترێ، نەک هەر ئەمە بەڵکوو گۆرانیمان پەیدا کرد کە لە لایەن کچانەوە دەبێژرێ، هەندێ لەم گۆرانیانە بە تاک و هەندێکیان بە کۆ دەوترێن، هەندێک لە هەوای ئازاد و هەندێک لە ناو ماڵی دیوەرژنگدار و برێک لە بن کەپر و ساباتی زوزانان. شتێکی دیکە کە لەم گۆرانیانە دەردەکەوێت ئەوەیە کە هەندێ بەیتی ئەم گۆرانیانە لە شیعری شاعیران وەرگیراون، بەڵام هەندێ بەیت هەیە کە لە چەندین گۆرانی کار چەن پات بوونەتەوە، نەک هەر ئەمە بەڵکوو بەیتی وا هەیە کە گۆرانی ئاشقانەوە بگرە تا وێردی مەولوویی خوێندن و لاواندنەوە بەر گوێ دەکەون. ئەم گۆرانیانە وەزن و ئاهەنگی خۆیان هەیە و لە باری ناوەرۆکەوە گەڵی ناو کێوو و دەرە و لاپاڵ و ناوی ناوداران و ئاداب و رەسمی کۆنیان پاراستووە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئێمە دەزانین ئەم گۆرانایانە بەرینتر لەمەیە کە ئیستا باسمانکردووە، وەک زۆر کەسی پێش من وتوویانە لە پێشدا پاراستن و زەبتکردنی ئەم بەرهەمە فۆلکلۆریانە ئەرکی لە پێشینەن، دواتر خوێندنەوەی ئەم دەقە نایابانە کە دەزانم وەک مامۆستا ئەحمەد بەحری دەڵێت "گەنجی سەر بە مۆرن".

ئەم گۆرانیانە باسی چینایەتی بە هێزیان تێدایە، ئەو باسانە کە لە نێوان خان و رەعیەت دەردەکەوتوون، هەر وەها ئەو بابەتانە کە لە نێوان ژن و پیاو روو دەدەن و جاری وایە عاشقانەن و هەندێ جار رەنگ و بۆی زۆڵم و چەوسانەوە بە خۆوە دەگرن. ئەم گۆرانیانە ناوی گەڵێ حەیوان و دەشت و بەرزایی و تایفە و عەشیرەتیان لە خۆ گرتووە و پاراستوویانە .زمان دەوری سەرەکی لەم گۆرانیانە هەیە، ئەم گۆرانیانە هێشتا هەندێ شتی تیایە بۆ ئێمە دیار نین و پێویستیان بە لێکۆڵینەوە وردبینی و زانستی قوڵتر هەیە،

سەرچاوەکان:

ئەلف. کوردی

- ئەحمەدی موحەمەد(١٤٠٠) راسی ناوچەی لەیلاخ، سنە، کوردستان ناسی.
- ئوسکارمان ش(٢٠٠٦) تحفه مظفریه، ترجمه هیمن، هەولێر، موکریانی.
- ئیبراهیم عەزیز عومەر(١٩٨٨) هەندێ داب ونەریتی باوی کوردەواری، بەغدا.
- بەحری ئەحمەد(١٣٩٩) گەنجی سەر بە مۆر، چوار بەرگ، تاران، مادیار.
- پایانیانی سەلاح(١٣٨١) کانی موردادان،
- بۆرەکەیي، فارووق (١٣٦٩) ئامان لەرزانە، (ترانەهاي كردي)، بانە، انتشارات ناجي.
- حەفید، فارووق (٢٠٠٢)، هەڵبژاردەیەك لە گۆرانیی کوردي، سلێماني، سەردەم.
- حوسێن پەناهی، فەریدوون (١٣٩٤) پیشە کۆنەکانی شاری سنە، سنندج، انتشارات دانشگاه کردستان.
- شارباژێڕي، عوسمان (١٩٨٥)، گەنجینەی گۆرانیی کوردي (گنجینه ترانەهاي كردي)، بغداد، الزمان.
- شاربازێڕي، عوسمان (بیتا)، هەگبەیەك لە گۆرانیی ڕەسەني کوردي، بی جا.
- شێخەڵلا دەشتەکي، عومەر (١٩٩٨)، داستان و گۆراني لە فولکلۆري کوردیدا، هەولێر، وەزارەتي رۆشنبیري.
- جلیل، اوردیخان (١٩٧٨)، سترانا زارگوتنا کوردیا، مترجمین شکور مصطفي و انور قادر، بغداد، مجمع علمي.
- جندي، حاجي (١٩٦٣)، فولکلورا کرمانجا (فولکلور کردي)، رواندز.
- لوتفی نیا حەیدەر، نادرپوور لوقمان(١٣٩٤) ئاوێنەی بێگەرد، چەن بەیتی فۆلکلۆری ناوچەی سەقز، بێ شوێن،
- مەزهەر موفیدە، حیجازی فاتمە، لوتفی نیا حەیدەر، نادرپوور لوقمان(١٣٩٣)دەسێ گوڵ و دەسێ نێرگز، چیرۆکی فۆلکلۆری ناوچەی سەقز، سەقز.
- مستەفا رەسوڵ(١٩٧٠) ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، بەغدا، دارجاحز.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- محمد حسن، احمد (١٩٨٣) بازي بێريان، زندگي و ترانههاي محمد مامليَ، جلد اول، بغداد، الحوادث.
- موسەنن ج (٢٠٠٥). هەڵبژاردەیەك لە گۆرانیی فۆلكلۆری ناوچەي ئەردەڵان، سلێماني، ئەنیستیتۆي كەلەپووري كورد.
- نەواری گۆرانیی حەسەن زیرەک، مەزهەر خالقی و رەسووڵ نادری.

ب- فارسی

- آريانپور، اميرحسين(١٣٥٤) تحقيق اجمالي درباره جامعهشناسی هنر، تهران، انجمن كتاب دانشجويان.
- اسكارمان، تحفه مظفريه(٢٠٠٦) ترجمه محمدامين شيخالاسلامي(هيمن).
- اسماعيلی مرضيه(١٣٩١) ترانه های كار منطقه كامياران.
- اويسيان عبدالعلی(١٣٩٩) كرد و كردستان در دوران پيش از تاريخ، سليمانيه، سردم.
- صفیزاده، فاروق(١٣٧٥)پژوهشي درباره ترانههای كردي، تهران، ندا.
- سعيدی شاحسين(١٣٨٩) آوازهای سرزمين پدری ام، قم، اميران.
- سليمی هاشم، كهريزی ثريا(١٣٨٧) تهران، آنا.
- شمش اسماعيل(١٣٩٣) فولكلور و تاريخ كرد، قم، مجمع ذخائر اسلامی.
- شمس، صادق(١٣٧٨) نگاهي به فرهنگ مردم كرمانشان، تهران، انتشارات فكر نو.
- حريری نجلا(١٣٩١) روش تحقيق كيفی، تهران، انتشارات دانشگاه آزاد.
- جعفری محمد(١٣٩٩) در آمدی بر فولكلور ايران، چاپ چهارم، تهران، ديبا.
- فاضلي، نعمتالله(١٣٨٧) جزوه جامعهشناسی هنر و ادبيات، دانشكده علوم اجتماعي دانشگاه علامه طباطبايی، تهران.
- كاظمی، بهمن (١٣٨٩) موسيقی قوم كرد، تهران، نشر شادرنگ.
- محمدپور احمد(١٣٩٥) روش در روش، تهران، انتشارات جامعه شناسان.
- محمدزاده حسين(١٣٩٦) نوع و محتوی ترانه های كار، دو فصلنامه دانش های بومی ايران، سال چهارم، شماره ٧، بهار و تابستان.
- محمدزاده حسين(١٣٩٧) تحليل مايگان مسايل اجتماعی در ترانه های كار زنان، زن در فرهنگ و هنر، دوره ١٠وشماره ٢، تابستان.
- نيكيتن واسيلی(١٣٧٨) كرد و كردستان؛بررسی از ديدگاه سياسی، جامعه شناسی و تاريخی، ترجمه محمد قاضی، تهران، درايت.
- هدايت، صادق (١٣٣٤) فولكلور يا فرهنگ توده، تهران، اميركبير.

ج- لاتين:

-.the basics folklore, Rotledge, london (2017)Bronner, simon-
.Patterns of Culture, Reprinted, Boston (1961)Benedict, Ruth-
.University press work songs, Duke (2006) Gioia, E-
Qualities Research in sociology, sage, Landon(2003) Marvasti A-
Theory and History of Folklore, translated by Ariadn 1984 ،Propp. V- -
.Y Martin and Richard
Theory of Culture Change Illinois, University o (1955)Steward, Julian H- -

.inois PressIll
the voice at the past, Oral, history (2000) Thompson, Paul -
the sung home, narrative, morality and the (2016) wendelmoet, Hamelink-
Brill, Leiden&Boston ،Kurdish nation

پەراویز:

---

[1]. وت ویژ له گەڵ دبیهروز چەمەن ئارا

[2]. وت ویژ له گەڵ شاعیر کامبیز کەریمی

3- Work song
4- Dorson
5-Sexual symbolism
6-Schiller
7-Spencer
8- Marshall
9- Baldwin
10- Langfeld
11- Alexander
12-freud
13- Dougal cm
14- Hirn

[15]. گەرمه ژەن بەو ژەندنه دەوترێ که ژن یا کابان له باتی ئاوی سارد،به ئاوی گەرم مەشکەکه دەژەنێ.

آواهای کار و تنوع آن در مناطق کردستان ایران

چکیده:

ترانه‌های کار موضوعی است که در چارچوب دانش فولکلور جای می‌گیرد. هدف این تحقیق جمع‌آوری و تقسیم ترانه‌های کار در مناطق کردنشین کردستان ایران است. نظریه های دانش فولکلور در چهار گروه نظریه تاریخی تطبیقی، ملی گرایی، روانکاوی و مردم شناسی قرار می‌گیرند. روش جمع آوری اطلاعات در این تحقیق از طریق اسناد، نوار کاست و مصاحبه میدانی بوده است. اطلاعات میدانی از شهرها ومناطق سنندج، سقز، سرشیو، اورامان، موچش و کامیاران گردآوری شده است. بعد از جمع آوری متن، ترانه های کار در چند گروه اصلی و فرعی تقسیم شده است مثل: ترانه‌های شکار، ترانه‌های کشاورزی(هفت نوع) ترانه‌های دامداری(هشت نوع)... نوع و محتوی این ترانه‌ها نشان می-دهند که بخشی از تاریخ اجتماعی، اداب و رسوم، ارتباطات اجتماعی مثل جنسی و طبقاتی .. در درون آن ها بازتاب یافته است. اگرچه نویسنده و گوینده این متون ناشناخته مانده-اند و اما حاوی مباحث جامعه شناسی، مردم شناسی و علوم سیاسی مهمی هستند که لازمه آن حفظ و حراست از آنها است و نگریستن بدان مثل گنجینه ای فرهنگی است.

کلیدواژه: *کار، ترانه کار، مناطق کردنشین.*

Work songs and its kind in the Kurdish region in Iran

Abstract:

Work song takes place within the framwork of folklore knowledge.the goal of this study is collect and divide work song among kurdish reisdual in Iran. The folklore theory include comparative-historical,nationalism,psychoanalysis and antropolgy.methodology were qualitative approach and data collected by field interview, document and tape. Work songs collected from sanandaj, Saghez, Kamyaran, Kamyaran regions. The voice of work song translated to text, then work song divided in two main part include: Hunting, agriculture (seven type) livestock (eight type) preindustrial and many others. Type and content of texts show that part of social history, tradition, class and sex relation lies in these texts .however ,the speaker and author of this texts remain unknown but it contain important issues of sociology,antropolgy and political that necessary to be saved and look like cultural treasure.

Key words: *work, work song, Kurdish region*